

ISSN 2181-9599

Doi Journal 10.26739/2181-9599

ЎТМИШГА НАЗАР

3 ЖИЛД, 11 СОН

ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ

ТОМ 3, НОМЕР 11

LOOK TO THE PAST

VOLUME 3, ISSUE 11

ТОШКЕНТ-2020

Бош мухаррир:
Главный редактор:
Chief Editor:

Муртазаева Рахбар Хамидовна
тарих фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон Миллий университети

Бош мухаррир ўринбосари:
Заместитель главного редактора:
Deputy Chief Editor:

Джураева Нилуфар Далибаевна
тарих фанлари номзоди, доцент,
Ўзбекистон жаҳон тиллари университети

«Ўтмишга назар» илмий журнали тахририй маслаҳат кенгаши
редакционный совет научного журнала «Взгляд в прошлое»
Editorial board of the scientific journal Looking into the past

Сагдуллаев Анатолий Сагдуллаевич
тарих фанлари доктори,
профессор, академик,
Ўзбекистон Миллий университети

Бобожонова Дилором Бобожонова
тарих фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон жаҳон тиллари
университети

Зияева Доно Хамидовна
тарих фанлари доктори, профессор,
ЎзР ФА Тарих институти

Кебадзе Мадонна
тарих фанлари доктори, Телави
давлат университети, Грузия

Аширов Адхам Азимбаевич
тарих фанлари доктори, профессор,
ЎзР ФА Тарих институти

Агзамова Гулчехра Азизовна
тарих фанлари доктори, профессор,
ЎзР ФА Тарих институти

Бурдиашвили Майя
тарих фанлари доктори, Телави
давлат университети, Грузия

Кожакеева Ляззат Темировна
тарих фанлари доктори, доцент,
Хотин-қизлар давлат педагогика
университети, Қозоғистон

Ульжаева Шохистахон Мамажоновна
тарих фанлари доктори,
Тошкент кимё - технология институти

Бабаджанова Нодира Абдуллаевна
тарих фанлари номзоди, доцент,
Ўзбекистон давлат жаҳон
тиллари университети

Рахмонкулова Зумрад Бойхуразовна
тарих фанлари номзоди, доцент,
Ўзбекистон Миллий университети

Гоффоров Шокир Сафарович
тарих фанлари доктори, профессор,
Самарқанд давлат тиббиёт институти

Эргашева Юлдуз Алимовна
Тарих фанлари доктори, профессор,
Қарши муҳандислик-иқтисодиёт
институти

Теймураз Ахалмосулишвили
профессор, Телави давлат
университети, Грузия

Халикова Рахбар Эргашевна
тарих фанлари доктори, профессор,
Тошкент давлат техника университети

Ишанходжаева Замира Райимовна
тарих фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон Миллий университети

Абдуллаева Яхшибека Атамуратовна
тарих фанлари доктори, доцент,
Нукус давлат педагогика институти

Мустафаева Нодира Абдуллаевна
тарих фанлари доктори
Ўзбекистон Республикаси
Фанлар академияси

Джоробекова Айнур Эшимбековна
тарих фанлари номзоди, профессор,
Дипломатия академияси,
Қозоғистон Республикаси

Ширванова Тарана Амирага кызы
тарих фанлари номзоди, доцент
Азербайджон давлат
иқтисодиёт университети

Ерметов Аваз Абдуллаевич
тарих фанлари доктори, доцент,
Ўзбекистон Миллий университети

Санпова Камола Давляталиевна
тарих фанлари номзоди, доцент,
Ўзбекистон Миллий университети

Расулов Абдуллажон Нуриддинович
тарих фанлари доктори, профессор,
Наманган давлат университети

Ковалев Борис Николаевич
тарих фанлари доктори, профессор,
Россия ФА, Санкт-Петербург
Тарих институти

Кобзева Ольга Петровна
тарих фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон Миллий университети

Ауанасова Алима Мусировна
тарих фанлари доктори, профессор,
Давлат тарихи институти, Қозоғистон

Бегалинова Калимаш Капсамаровна
фалсафа фанлари доктори, профессор,
Ал-Фаробий номидаги Қозоғистон
Миллий университети, Қозоғистон

Хайдаров Муродилла Махмуталиевич
тарих фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон миллий университети

Алиева Лале
тарих фанлари доктори,
Озарбайжон давлат университети

Исмаилова Алмаз
тарих фанлари доктори,
Догистон мустақил университети

Талапов Бахриддин Алижанович
тарих фанлари номзоди, доцент,
Наманган давлат университети

Одилов Аброр Анварович
тарих фанлари номзоди, доцент,
Ўзбекистон Миллий университети

МУНДАРИЖА / СОДЕРЖАНИЕ / CONTENT

1. Фирюза Мухитдинова ЯНГИ УЙГОНИШ ДАВРИ: ДАВЛАТ ТИЛИНИНГ ЯНГИЛАНГАН НУФУЗИ ВА МАҚОМИ.....	4
2. Дилшод Комолов ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ СУД ТИЗИМИНИНГ ШАКЛЛАНИШИ ТАРИХИ.....	10
3. Отабек Алимардонов МУСТАҚИЛЛИК ЙИЛЛАРИДА ЎЗБЕКИСТОННИНГ МАЛАЙЗИЯ БИЛАН ХАЛҚ ДИПЛОМАТИЯСИ АЛОҚАЛАРИ.....	17
4. Abdixalik Abdulkarimov QORAQOLPOG'ISTON QISHLOQ XO'JALIGI 1960-1980 YILLARDA: ODAMLAR, VOQEALAR, UMIDLAR.....	26
5. Зафарбек Абдуллаев ТУРКИСТОНДА ҲОКИМИЯТ БОШҚАРУВ ТИЗИМИ: ЗИДДИЯТ ВА ЕЧИМЛАР.....	33
6. Санжар Ахмедов АБДУРАЗЗОҚ САМАРҚАНДИЙНИНГ “МАТЛАИ САЪДАЙН ВА МАЖМАИ БАҲРАЙН” АСАРИДА ТЕМУРИЙЛАРНИНГ МАДАНИЯТГА МУНОСАБАТИ ТАВСИФИ.....	39
7. Лайло Бегимкулова АМИР ТЕМУР ВАФОТИНИНГ ДАСТЛАБКИ КУНЛАРДАГИ СИЁСИЙ ЖАРАЁНЛАРДА ШАЙХ НУРИДДИН ВА ШОҲМАЛИКЛАРНИНГ ТУТГАН ЎРНИ.....	47
8. Гулшод Авалова ТИЛ – ХАЛҚ ТАРИХИНИ БИЛИШ ВОСИТАСИ СИФАТИДА.....	55
9. Гулчехра Рахимова БУҲОРО ВИЛОЯТИДАГИ САНОАТ КОРХОНАЛАРДАГИ ИҚТИСОДИЙ МУАММОЛАРНИНГ ОҚИБАТЛАРИ.....	60
10. Иродахон Тишабаева ЎЗБЕКИСТОНДА МАКТАБГАЧА ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИНИНГ ШАКЛЛАНИШИ (1960-1990 йиллар).....	70
11. Феруза Файзиева РОССИЯ ИМПЕРИЯСИ МУСТАМЛАКАЧИЛИК ШАРОИТИДА БУҲОРО АМИРЛИГИДА ИЖТИМОИЙ-СИЁСИЙ ЖАРАЁНЛАР ВА ДАВЛАТ БОШҚАРУВИ МАСАЛАЛАРИ.....	78
12. Равшан Хомитов ЎЗБЕКИСТОНДА МИЛЛАТЛАРАРО БАРҚАРОРЛИКНИ ТАЪМИНЛАШГА ҚАРАТИЛГАН ДАВЛАТ СИЁСАТИ (1991 - 2020 йй.).....	83

ЎТМИШГА НАЗАР ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ LOOK TO THE PAST

Санжар Бектемирович Ахмедов,
Ўзбекистон Миллий университети,
“Манбашунослик ва архившунослик”
кафедраси таянч докторанти
e-mail: 9551819@gmail.com

АБДУРАЗЗОҚ САМАРҚАНДИЙНИНГ “МАТЛАИ САЪДАЙН ВА МАЖМАИ БАХРАЙН” АСАРИДА ТЕМУРИЙЛАРНИНГ МАДАНИЯТГА МУНОСАБАТИ ТАВСИФИ

For citation: Sanjar B. Akhmedov, DESCRIPTION OF THE ATTITUDE OF AMIR TIMUR AND TIMURID TO THE CULTURE IN CHRONICLE «MATLA AL-SADAYN WA-MAJMA AL-BAHRAYN» BY ABDURAZZAK SAMARKANDI. Look to the past. 2020, vol. 11, issue 3, pp.39-46

 <http://dx.doi.org/10.26739/2181-9599-2020-11-6>

АННОТАЦИЯ

Абдураззоқ Самарқандийнинг “Матлаи саъдайн ва мажмаи бахрайн” асари Темурийлар даврида содир бўлган воқеа-ҳодисаларни ёритишда қимматли манба ҳисобланади. Мақолада асарда келтирилган маданиятга доир маълумотлар ажратиб олиниб таҳлил қилинган. Унда Темурийларнинг маданий жараёнлардаги ўрни ва роли ўрганиб чиқилади. Асарни ўрганиб, асардан маданий соҳанинг қайси тармоғи бўйича маълумотлар олиш мумкин, ушбу маълумотлардан ҳаққоний тарихимизни ёритишда қандай фойдаланишимиз мумкинлиги ёритилади.

Калит сўзлар: Амир Темур, Темурийлар, Абдураззоқ Самарқандий, “Матлаи саъдайн ва мажмаи бахрайн”, Шохрух Мирзо, Улуғбек Мирзо, маданият, манбалар, шеърят, бадий ижод.

Санжар Бектемирович Ахмедов,
Базовый докторант кафедры
«Источниковедение и архивоведение»
Национального университета Узбекистана
e-mail: 9551819@gmail.com

ОПИСАНИЕ ОТНОШЕНИЯ АМИРА ТИМУРА И ТИМУРИДОВ К КУЛЬТУРЕ В ХРОНИКЕ «МАТЛАИ САДАЙН ВА МАДЖМАИ БАХРЕЙН» АБДУРАЗЗАКА САМАРКАНДИ

АННОТАЦИЯ

«Матлаи садайн ва маджмаи бахрейн» Абдураззака Самарқанди является ценным источником по освещению событий периода Тимуридов. В статье данные по культуре из книги были извлечены и проанализированы. В нем исследуется место и роль Тимуридов в

культурных процессах. Освещено в статье изучая «Матлаи садайн ва маджмаи бахрейн» какие информации по каким сферам культурных процессах мы можем получить и как мы можем использовать эту информацию для освещения нашей истинной истории.

Ключевые слова: Амир Тимур, Тимуриды, Абдураззак Самарканди, «Матлаи садайн ва маджмаи бахрейн», Шахрух, Улугбек, культура, источники, поэзия, художественное творчество.

Sanjar B. Akhmedov,
Basic doctoral student of the Department
of Source and Archival Studies of the
National University of Uzbekistan
e-mail: 9551819@gmail.com

DESCRIPTION OF THE ATTITUDE OF AMIR TIMUR AND TIMURID TO THE CULTURE IN CHRONICLE «MATLA AL-SADAYN WA-MAJMA AL-BAHRAIN» BY ABDURAZZAK SAMARKANDI

ABSTRACT

Abdurazzak Samarkandi's «Matla al-sadayn wa-majma al-bahrayn» is a valuable source for covering the events of the Timurid period. In the article, culture data from the book were extracted and analyzed. It examines the place and role of the Timurids in cultural processes. It is covered in the article studying "Matlai Sadain wa Majmai Bahrain" what information on what areas of cultural processes we can get and how we can use this information to illuminate our true history.

Key words: Amir Timur, Timurids, Abdurazzak Samarkandi, Matla al-sadayn wa-majma al-bahrayn», Shahrukh, Ulugbek, culture, sources, poetry, art creation.

1. Долзарблиги:

Истиқлол йилларида Амир Темур ва темурийлар даврига оид манбаларни ўрганишга катта эътибор берилмоқда. Бир қатор манбалар араб ва форс тилларидан таржима қилинди.

Абдураззоқ Самарқандийнинг “Матлаи саъдайн ва мажмаи бахрайн” асари темурийлар даври бўйича қимматли манба ҳисобланади. Унда темурийлар даврига оид кўплаб маълумотлар, жумладан, маданиятга доир манбалар ҳам кенг ўрин олган. Шу боисдан, Темур ва темурийлар даври маданий жараёнларини ўрганаётган ҳар қандай тадқиқотчи бу асарни четлаб ўта олмайди. Мустамлакачилик даврида ҳалқимизнинг кўплаб тарихий шахслари қораланиб, улар саводсиз, маданиятсиз ва ваҳшийга чиқарилган эди. Уларнинг қолдирган бунёдкорлик ишлари бир четга сурилиб, фақат қоралаш билан машғул бўлинди. Мамлакатимиз мустақилликка эришгач, уларнинг сиймосини оқлаш, уларнинг хайрли ишларини ҳалқимизга етказиш муҳим долзарб масала ҳисобланди. Чунки, кўпчилик ўша бўхтон маълумотларга ишониб, уларни маданиятсиз ва саводсиз, деб ҳисоблашар эди.

Энди уларни ўрганиб ким аслида ким эканлигини билиб олишимиз мумкин. Ушбу асар темурийлар даврига оид энг муҳим манбалардан биридир. Унинг ўзбек тилига таржима қилинган қисмида Амир Темур вафотидан то Ҳусайн Бойқаро тахтга ўтирганининг бошларигача бўлган даврдаги (1405-1440 йй) Темурийлар давлати ҳудуди, айниқса, Хуросон ва Мовароуннаҳрда рўй берган асосий тарихий воқеалар солнома тарзида йилма-йил баён қилинган. [1] Абдураззоқ Самарқандий ўша даврдаги маданий ҳаёт ҳамда темурий ҳукмдор ва маликаларнинг бунёдкорлик фаолиятини тасвирлашга катта аҳамият берган. Шунингдек, темурийлар давлатининг Хитой, Ҳиндистон ва бошқа мамлакатлар билан дипломатик алоқаларини тасвирлашга ҳам кенг аҳамият берган. Ўша давр маданий жараёнларини ҳодисаларнинг бевосита шоҳиди бўлган муаллиф томонидан ёзилган манбалардан ўрганиш маълумотларнинг ишончилигини таъминлайди.

2. Методлар ва ўрганилганлик даражаси:

Мақолада тарихийлик, тавсифий ва қиёсий таҳлил, хронологик тизимли таҳлил, комплекс ёндашиш, ҳолислик каби тадқиқот усуллари қўлланилди.

Мавзуга бевосита ёки қисман алоқадор бўлган тадқиқотларни асосан 5 гуруҳга тақсимлаш мумкин:

а) Асар муаллифи замондошлари асарлари; б) Россия империяси мустамлакачилиги даври; в) совет даври; г) мустақиллик даври; д) хорижда амалга оширилган тадқиқотлар.

Биринчи гуруҳ асар муаллифи замондошлари, яъни XIV-XVI асрларда яшаб ижод этган муаллифлар асарлари ҳисобланади. Улар Ҳофизи Абрунинг “Зубдат ат-таворихи Бойсунғурий” (1427 йилгача), араб тарихчиси Ибн Арабшоҳнинг Амир Темурга бағишланган “Ажойиб ал-мақдур фи-тарихи Таймур” (“Темур тарихида тақдир ажойиботлари”, 1436 йили ёзилган), Фасиҳ Аҳмад ибн Хавофийнинг “Мужмали Фасиҳий” (1441 йилда ёзилган), Мирзо Улуғбекнинг “Тарихи арбаъ улус”, Муиниддин Исфизорийнинг Ҳирот шаҳрининг 875/1470-1471 йилгача тарихи ва топографияси акс этган “Равзат ул-жанноти фий авсофи мадинати Ҳирот”, Муҳаммад ибн Ховандшоҳ Мирхонднинг “Равзат ас-сафо” (умумий тарихга оид асар, етти жилддан иборат, олтинчи ва еттинчи жилдларда Амир Темур ва Темурийлар салтанати тарихи берилган, 1467 йилдан то 1523 йилгача воқеалар тарихчининг набираси Хондамир томонидан ёзилган), Мирзо Муҳаммад Ҳайдарнинг “Тарихи Рашидий” (952/1546 йили ёзиб тугалланган, Марказий Осиёнинг XV–XVI аср биринчи чораги тарихи анча мукамал) асарларида қайд этилган. Иккинчи гуруҳ Россия империяси ҳукмронлиги даврида Амир Темур ва Темурийлар тарихи бўйича асосан В.В.Бартольд тадқиқот олиб боган. Чунончи, у ўз тадқиқотларида асосий эътиборни Амир Темур ва Улуғбек Мирзо даврига қаратиб, Соҳибқироннинг ҳокимиятга келиши, ҳукмронлик даври, унинг вафотидан кейинги йилларда салтанатдаги сиёсий аҳвол, Шоҳрух Мирзонинг Самарқанд тахтини эгаллаши ва у ерга ўғли Улуғбек Мирзони ҳоким сифатида тайинлаши каби масалалар изчиллик билан ўрганган. Шунингдек, тадқиқотчи Улуғбек Мирзо шахси, унинг ҳукмронлиги даврида Мовароуннаҳрдаги ички ва ташқи сиёсат, мазкур аллома вафотидан кейинги даврларда минтақадаги янги сиёсий вазият ҳақида тўхталиб ўтган.

Учинчи гуруҳ совет даври адабиётларини ўз ичига олади. Маълумки, совет тарихшунослиги ўтмишимизга бир томонлама қараб, сиёсий мафкуравий андозаларга мос келадиган тарихни одамлар онгига сингдиришга ҳаракат қилиб келган. Жумладан, собиқ совет даврида Темурийлар даври билан махсус шуғулланган шарқшунослардан бири А.А.Семёнов бўлиб, бу тадқиқотчи томонидан нашр этилган «Надписи на надгробиях Тимура и его потомков в Гури-Эмире» номли асарда асосий сўз Гўри Амир мақбарасидаги қабр тош ёзувлари ҳақида борган. Темурийлар даври тарихи нисбатан муфассал ёритилган Б.Д.Греков ва А.Ю.Якубовскийлар қаламига мансуб «Олтин Ўрда ва унинг қулаши» номли тадқиқот асосан, Олтин Ўрда давлати тарихига бағишланган бўлиб, уч қисмга ажратилган ҳолда тадқиқ этилган. Собиқ совет даврида Темурийлар тарихига доир тадқиқотларнинг бир қисми ўзбекистонлик олимлар ҳиссасига тўғри келади. Жумладан, Т.Н.Қори-Ниёзий «Астрономическая школа Улуғбека» номли асарида асосан, Улуғбек Мирзонинг илмий мероси устида баҳс юритган. Шунингдек, мамлакатимизнинг йирик темуршунос олимларидан бири Б.А.Аҳмедов, Темурийлар тарихига доир кўплаб илмий асарлар нашр қилган таниқли шарқшунос олим А.Ўринбоев, Темурийлар даври манбаларини тадқиқ қилган таниқли шарқшунос Д.Ю.Юсуповалар илмий ишлари диққатга сазовордир.

Тўртинчи гуруҳ мустақиллик даврида амалга оширилган тадқиқотларини ўз ичига олади. Шоҳрух Мирзо даври Темурийлар тарихи бўйича тадқиқотларнинг салмоқли қисмини мамлакатимизда амалга оширилган ишлар ташкил этади. Хусусан, Б.А.Аҳмедов, А.Аҳмедов, Т.Файзиев, А.Зиё, О.Бўриев, Н.Каримова, Ш.Ўлжаева ва бошқаларнинг тадқиқотларида, шунингдек, А.Ўринбоев ва Д.Ю.Юсуповалар томонидан амалга оширилган бир қатор тарихий манбаларнинг таржималарида маълумотлар илмий жамоатчиликка тақдим этилган.

Бешинчи гуруҳ хорижда нашр этилган адабиётларни ўз ичига олади. Шунини таъкидлаш ўринлики, жаҳон тарихшунослигида Амир Темур ва Темурийлар даври тарихини тадқиқ этиш хорижлик олимларнинг алоҳида диққат-эътиборини тортиб келади.

Юқорида қайд этилган олимлар ўз изланишларида асарнинг турли маълумотларидан фодаланган бўлиб, “Маътлаи саъдайн”да келтирилган маданий жараёнларга оид маълумотлар алоҳида туркумлаштирилиб яхлит ҳолда тадқиқот объекти бўлмаган.

3.Тадқиқот натижалари:

Асарнинг айрим масалалар бўйича қисмлари Европа тилларига ҳам таржима қилинган. Таржималар орасида энг диққатга сазоворлиси француз шарқшуноси Картмернинг 1843 йили Парижда нашр этилган ишидир. Унда Амир Темурнинг кенжа ўғли Шохрух хукмронлик даври (1405-1447) дан дастлабки ўн уч йили (1405-1417) га оид тарихий маълумотлар форс тилидан француз тилига таржима қилинган ҳамда таржима сўнгида Абдураззоқ Самарқандийнинг 1442-1444 йиллардаги Ҳиндистон сафарномасини ҳам французча таржимаси ва форсча матнини илова қилган. Бирок, бу таржималар асарнинг бирор жилдини ҳам қамрамайди. Бу қимматли асарни 1969 йилда Тошкентда иккинчи жилдидан биринчи қисми, яъни 1405, 1428-1429 йиллар воқеаларини ўз ичига олган боблари атоқли шарқшунос олим, тарих фанлари доктори, Ўзбекистон Республикаси фан арбоби Асомиддин Ўринбоев томонидан ўзбек тилида китоб тарзида нашр этилган. Бу қисмдаги 1405-1427 йиллар воқеаларини Абдураззоқ Самарқандий ўзидан олдин ёзилган тарихий асарлардан, хусусан, “Зубдат ут таворихи Бойсуғурий” дан фойдаланиб ёзган. Бундан кейинги нашр этилган қисм 1429-1470 йиллар воқеалари бўлиб, муаллифнинг ўзи бевосита иштирокчи ёки замондош бўлгани ҳамда тарихий асар ёзишдан илгари қаламга олиб юрган воқеалари баёнидир. 2008 йили, Асомиддин Ўринбоев бу воқеаларни қамраб олган таржимани янги кўринишдаги китобини нашр эттирди. [1]

АмирТемур ва унинг авлодлари маданият, илм-фан ривожига жуда катта ҳисса қўшишган. Уларнинг даврида барпо бўлган меъморий обидалар ҳалигача ўз салобати, кўркемлиги билан кишиларни ҳайратга солиб келмоқда. Улар доимий жангу жадаллар, уруш майдонларида бўлишларига қарамай илм-фанга ҳомийлик қилишни унутишмаган ва ўзлари ҳам ижод қилиб, гўзал ғазаллар ёзишгани ўша давр манбаларида ёзиб қолдирилган. Жумладан, Абдураззоқ Самарқандийнинг “Матлаи саъдайн” асари бунга мисол бўлади. Бундан ташқари Алишер Навоийнинг “Мажолис ун-нафоис” асарида жуда кўп Темурийларнинг ижодларидан намуналар келтирилган ва ўша давр олиму фузалолари ҳақида маълумотлар бор. Темурийларнинг хукмронлиги тарихини ёритувчи кўпгина асарлар сиёсий, ижтимоий ва иқтисодий жараёнлар қаторида маданий жараёнлар ҳам ёритилган. Масалан, Ҳофизу Абрунинг “Зубдат ут-таворихи Бойсунғурий”, Захириддин Муҳаммад Бобурнинг “Бобурнома”, Шарофиддин Али Яздийнинг “Зафарнома”, Низомиддин Шомийнинг “Зафарнома”, Алишер Навоий, Хондамир ва Мирхонд асарлари ва бошқалар.

“Матлаи саъдайн”да Амир Темур ҳақида маълумотлар жуда кам. Чунки, бу асар ундан кейинги шахзодалар тарихини ёритишга мўлжалланган. Лекин, асарнинг турли қисмларида айрим маълумотлар учрайди. Бизга маълумки, Амир Темур кўп давлатлардан олимларни, хунармандларни Самарқандга жалб қилган. Бунга доир маълумот асарда мавжуд бўлиб, Сайид Шарифуддин Али Журжоний Амир Темур буйруғига биноан Самарқандга келган ва илм-фан ривожига хисса қўшган.

Биргина шу маълумот ҳам унинг илм аҳлларини ҳурмат қилиши ҳақидаги бошқа маълумотларни тўғрилигини исботлайди. Асосан унинг маданий ишлари кўпроқ бошқа асарларда кенгроқ ёритилган. Масалан, Ибн Арабшоҳ асарида ҳам бундай маълумотлар учрайди. Темур олимларга меҳрибон бўлиб, саййиду маъруфларни ўзига яқин тутарди. Уламолар ва фозилларга тўла-тўқис сурат кўрсатиб, уларни ҳар қандай кимсадан батамом муқаддам кўрар эди...

АмирТемур ҳар қандай ҳунар ва касб бўлмасин, агар унда бирон фазилат бўлса, шу касб эгаларига ғоятда меҳр қўйган эди.[2]

Темурийлар даврида кўплаб олимлар, хунармандлар Самарқандга кела бошлаган. Амир Темур Самарқандни ривожлантириш мақсадида дунёнинг кўплаб жойларидан хунармандларни олиб келган.[3] Темурнинг илм-фанга бўлган эътибори фарзандлари даврида ҳам давом этиб ривожланди. Хусусан, ундан кейин давлатни бошқарган Шохрух

Мирзо даври. Асарда Шоҳрух Мирзонинг фаолиятига кенг ўрин берилган ва муаллиф унинг хизматида бўлган. Шоҳрухнинг маданий ишларига оид маълумотлар бошқа асарларда ҳам учрайди. Масалан, Алишер Навоий асарларида. Темурий ҳукмдор Шоҳрух даврида илм-фан ривож топди. Самарқанд, Ҳирот ва Марвда бир қанча бино, истеҳком ва иншоотлар қурилди. “Мажолис ун-нафоис” асарининг еттинчи мажлисида у ҳақида маълумот келтирилган. “Ҳоқони Саъид Шоҳрух Мирзо ким, авлоди ва аждод орасида соҳибқирон отасининг қойим мақоми бўлди. Ҳам назмга машғуллуқ қилмас эрди, аммо ҳўб байтлар ва яхши сўзлар кўп ул ҳазратдин воқеъ бўлур эрди. Муни ҳам бир нақл била ихтисор қилинур. Бу факиру ҳақир Бобур Султон муборак тилидан мундоқ эшиттимким, бир мажлисда ақобир сари боқиб Шоҳрух Мирзодин нақл қилдиларким, устод Қивомиддин меъморға бир иморат жихатидан эътироз қилиб бир йил мулозиматдин маҳрум экандур. Йил бошида тақвими истихроҷ қилиб бу васила била шояд Мирзонинг муборак дийдорини кўра олғаймен деб эшикка келиб, они сурур кўргузуб тақвимни арз қилиб турур эрди.

Мирзо табассум қилиб бу байтни ўқубтурларким:

Ту кори заминро нақз сохти,

Ки, бо осмон низ пардохти.

Анингдек отадин мундоқ уғул ҳеч ажаб эмас”. [4] Бу маълумотлардан англаш мумкинки, Шоҳрух отаси Амир Темурнинг яхши фазилатларини давом эттиришда яхши ўрнак бўларли ишлар қилган. Бундан ташқари яхши шеърлар ёзган ва ширин суҳан киши бўлган. У бир иншоатни яхши қурмагани учун меъморни жазоламаган, балки нозик сўз ўйини билан унга керакли танбех бериб унинг хатосини шу йўл билан тушунтирган. Бу маълумотлар одамлар орасида нақл қилинган ва Навоий буни Бобурдан эшитганлигини таъкидлаган. Бундай ҳозиржавоблик ва топқирликдан билиш мумкинки, у адабиёт шайдоси бўлган ва истеъдодли кишиларни доим қўллаб турган. “Матлаи саъдайн”нинг кўп қисми Шоҳрух даврига тўғри келади ва шу воқеалар шарҳини ёзар экан барча ҳайрли ишларини қайд қилиб юрган. Илм аҳлига қилган мурувватлари ва улар ҳатто вафот этган бўлсада уларнинг авлодларига кўплаб ёрдамлар бериб туриш билан бир қаторда, уларнинг қабрларини ободонлаштириш ва мақбаралар қуриб уларнинг чексиз ҳурматига сазовар бўлган. Шоҳрух даврида Ҳирот маданий марказга айланди. Унинг даврида кўплаб олимлар, рассомлар, тарихчилар Ҳиротда яшаб ижод қилишди. Шоҳрух даврида Ҳирот маданий марказга айланди. Унинг ташаббуси билан мадраса ва ҳонақоҳлар қурилди. Бу иншоотлар қурилгач, Ҳирот жуда ривожланди. Асарда ёзилишича, Румдан Чингача бўлган жойларда Ҳиротчалик маданият, илм-фан ривожланган мамлакат йўқ эди. Шу йили, яъни саккиз юз ўн учинчи (1410-1411) йили, бу икки мўъжизали муассаса қуриб битказилиши шарафига ва камол чегарасига етди ва шундан бери ер юзида, Рум сарҳадидан токи Чиннинг энг йироқ ерларигача ҳеч бир ерда дарс ўқиш ва фатво ўрганиш учун бу икки иморат латофатига эга бўлган бирор мавзе ва унинг тароватига ўхшаш бирор мавқени кўрсата олмайдилар. Диннинг асослари ва шаҳобчаларини тушунтирувчи фанларга оид ҳамда ақл билан етиладиган ва қонуний масалаларни ўз ичига олган китобларнинг аслларини сандиқларга солиб тахту муҳайё қилинган, атоқли уламоларнинг ҳар бирини бир гуруҳ кишиларга дарс беришга ва хосу омга тушунтиришлар ўтказишга тайинлаб қўйилган ва уларнинг тақвоси чашмасию жавоб фатволари билан дин чамани серсув ва гуллаб яшнаган, зийрак талабалар ва таҳсил аҳли оятдаги савдо-сотик ишлари у кишиларни Оллоҳнинг зикрини айтишдан чалғита олмайди деган сўзлар мазмунига мойил. [1] Мадрасаларга мударрисликка тайинланадиган кишиларни унинг шахсан ўзи имтиҳон қилиб, кейин тайинланарди. Мадраса ва бошқа шунга ўхшаш муассасаларнинг очилиш маросимларида иштирок этар, масъулларни синовдан ўтказар эди. Шоҳрух Мирзо Гавҳаршод бегим қурдирган мадрасанинг очилишида ҳам иштирок этиб, у ерда ҳам тайинланиши лозим бўлган масъул кишиларни синовдан ўтказди. У ерга тайинланган Шайх Шаҳобиддин ал-Бистомийнинг қироатларига эътибор бериб, ундан камчилик топади ва уни дархол Шамсиддин Муҳаммад ибн Авҳадга алмаштиради. Бундан кўришиб турибдики темурийлар бундай соҳаларга муносиб кишилар тайинланишига катта эътибор берган. Шунчаки олимларни тайинлаб қўймаган. “Матлаи саъдайн” муаллифи ҳам

бир неча бор бундай синовлардан ўтганлиги ҳақида асарда маълумотлар бор. Унинг маданий жараёнларга бўлган эътибори асарда унинг вафоти билан боғлиқ қисмда ёритилган. У ерда ёзилишича, унинг диний илмларга жуда қизиқиши таъкидланади. У диний илмлар бўйича баҳслашишлар уюштирган, тафсир, ҳадис, фикҳ ва тарих китобларини қироат қилиш билан машғул бўлган. Унинг даврида ҳар-хил ёмон одатлар: хотинбозлик, қуморбозлик ва ғайри шаръий машғулотлар анча камайиб кетганлиги асардан бизга маълум бўлади. Шоҳрух жуда катта бой кутубхона ташкил қилган. У кутубхонадан кўпчилик фойдаланишган. Жумладан, унинг кутубхонасидан Миср элчилари ҳам фойдаланиш истагини билдиради. Бу элчиларнинг истагини Шоҳрух тўла қондириб, уларга истаган асарларини нусхасини ёздириб берган.

Шоҳрух ўзи илм-фан, дин ва санъат ҳомийси бўлгани баробарида фарзандларини ҳам бундай ишларга жалб қилган. Бунга доир маълумотлар асарда кўп келтирилган. Маълумотларни унинг фарзандларига қилган панд-насиҳатлари мазмунидан олиш мумкин. Панд-насиҳатлар фарзандига бирор жойни идора қилишни топшириш чоғида қилинган бўлиб, уларни Абдураззоқ Самарқандий ўз асарига киритган. Хуросон вилоятига киргач, болаларингизни ҳурматланглар ва уларни яхши тарбияланглар, деган ҳадисга мувофиқ, Тус, Хабушон, Калот, Бовард, Нисо, Ёзир, Сабзавор ва Нишопур вилоятини шоҳлик осмонининг юлдузи, Оллоҳ лутфининг сояси, давлат ва диннинг кўмакчиси Мирзо Улуғбек кўрагонга топширди ҳамда унга шаҳарлару инсонлар борасида адолатли ва раҳм-шафқатли бўлиш юзасидан таълим берди. Сўнг доруссалтана Ҳиротга жўнашга жазм қилинди. [1] Бунга ўхшаш насиҳатлар Туркистон ва Мовароуннаҳрни Улуғбекка топшириш пайтида ҳам қилинган бўлиб, унда илм-фан, диний илмлар ривожига эътибор қаратишини насиҳат қилади. Диний масалалар бўйича доимо илмий ёндашувини уқдириб, низоларда Марғинонийнинг асарларидан фойдаланишни маслаҳат беради. Хазрат хоқони сайд Мовароуннаҳр ва Туркистон мамлакати вилоятини саодатли фарзанд, руҳ роҳатию дил қуввати, кўз нурию дин кўмакчиси Мирзо Улуғбек кўрагонга бағишлади. Бу бахтли фарзанд гарчи адолат усулларини адо этиш ва сиёсат ҳукмларини юргизиш бобида ҳеч бир кўзғотишу қизиқтириш, тушунтиришу рағбатлантиришларга муҳтож бўлмаса ҳам, онҳазрат оталик шафқати юзасидан подшоҳона илтифот билан насиҳат сўзлади: “Ҳақ таоло бу буюк инъом ва улуғ марҳаматни бизга ато қилди; яроғ-аслаҳамизнинг ожизлиги ва ҳолатимизнинг нуқсонлилигига қарамай бизни танлаш назари билан тақдирлаб, фармонимизни олам мамлакатлари узра жорий қилди. Энди давлат ва подшоҳлик қадрини билиб, илоҳий неъмат шукрини бажо келтиргин ҳамда инсоф ва адолат эшикларини ҳожатмандлар юзига очик тутгин, барча ишларда Ё Довуд! биз сени ерда халифа қилиб тайин этдик, энди сен одамлар орасида ҳаққоний ҳукм юрит! деган сўзларга мувофиқ амал қилгин, Оллоҳ ўз саломини йўллагур пайғамбар варасалари бўлмиш уламоларни эҳтиром кўзи тагига олиб, инъом назари билан мамнун тутгин, диний можаролар бўйича иш кўрганда уларнинг фатвосини четлаб ўтмагин, “Ҳидоя”нинг муаллифи деб машҳур бўлган миллату диннинг далили шайхулислом Абдулжалил ал-Марғинонийнинг атоқли ва олий мақом хонадонига нисбатан иззат-эҳтиромда бўлиб, у кишининг авлод-аждодларидан тортиб ислом машойихлари ва замона йўлбошчилари бўлиб келаётган фарзандларини ҳаммадан юқори қўйиб, барча ҳолларда уларнинг шаън-шавкати мулоҳазасига риоя қилгин, қозилар қўлини шариат ҳукмлари ижросида бақувват тутгин, олам ободонлигининг сабаби ва одамзод ризқининг воситаси бўлмиш деҳқонларни зулму адолатсизликдан ҳимоя қилиб, адлу инсоф билан яқин қилгин, давлат чегараларининг нигоҳбонлари ва мамлакат ичкарисининг қўриқчилари бўлган лашкарлар тоифасини очик юзлик ва хушмуомалалик билан ўзинга муте ва итоаткор қилиб, уларнинг ёлланма ҳақлари ва маошларини белгиланган вақтда тўла етказиб тургин, жонсипорлик шартларини бажаришда тегишлича жидду жаҳд кўрсатганларга инъомни оширгин ва баъзи ташлаб қочувчилар йўлини тутганларга саза бериб жазолагин; хулласи барча ҳолларда ишнинг яхшиси миёнасидир деган ҳадисга амал қилиб ҳаддан ортиқ ёки керагидан оз чора кўришдан эҳтиёт бўлгин, чегараларга иш кўрган ва тирикликнинг аччиқ-чучугини татиган кишиларни тайин қилиб, у ерлар қалъаларининг мустаҳкамлиги борасида зарурий чораларни кўргин”. [1]

Асарда Мирзо Улуғбек фаолияти жуда кенг ёритилган. Айниқса, унинг илм-фан, дин ва санъат бўйича қилган ишларига кўпроқ диққат қаратилган. Улуғбек бобоси ва отасининг таълим-тарбиясини олиб ўсган, унга айниқса, бобоси кўп эътибор қаратган. Темур фарзандларининг кўпидан эрта ажралди ва бутун диққатини набирларининг тарбиясига қаратди. Уларни машхур олиму фузалолар қўлига таҳсил олишлари учун берди ва уларга барча шароитларни яратиб берди. [5] Мирзо Улуғбек Шохрухнинг тўнғич ўғли бўлиб, онаси Гавхаршод нуфузли қипчоқ амирларидан Ғиёсиддиннинг қизи эди. Темур саройида ҳукм сурган анъанага кўра шахзодани Темурнинг катта хотини Сароймулкхоним тарбиясига топширди. Улуғбекнинг болалик йиллари ҳақида яна шуни ҳам айтиш керакки, у ҳамиша бобосининг диққат эътиборига сазавор бўлди. Темур бутун муҳаббатини зийрак, ҳамма нарсани билишга ҳаракат қилган набирасига қаратади ва унинг тарбиясига зўр эътибор берди. Улуғбекни билимдон ва тажрибали мураббийлар тарбиялаб, хат-савод чиқардилар, диний ва дунёвий илмларнинг асоси билан таништирдилар. Бир қатор манбаларда келтирилишича, 1397-98 йилиёқ келажакда катта шоир ва олим бўлиб етишган шайх Ориф Озарий Улуғбекнинг мураббийси қилиб тайинланган эди. Улуғбек жуда ёш бўлишига қарамай, давлат кенгашларига, масъул қабул маросимларига ҳам киритилар ва ҳамиша бобосининг чап томонида ўтирар эди. Демак, Темур бу набирасини давлат ишларини бошқаришга ҳам тайёрлаб борган. Бу эътиборлардан яхши фойдаланган Улуғбек буюк олим бўлиб етишди. Илм-фан, маданият ривожига Мирзо Улуғбек жуда катта ҳисса қўшди. Асарда унинг хислатлари баён қилинган. Унинг бу борадаги қилган ишлари кўп жойларда унинг хислатлари тарзида ёзилган. Асарда Мирзо Улуғбек илм-фан аҳлларига эътибор кўрсатишда жаҳон подшоҳларининг устуниси эди, дейилади. Мирзо Улуғбекнинг фазилатларига яна тўхталар экан муаллиф унинг билим тармоқлари бўйича маъруф, турли-туман илмларни фахмлаб олиши, расадхона қурилиши ишлари ҳақида маълумотлар келтирилган. [1] Улуғбек даврида ҳали Темур даврида бошланган Шохизинда иншооти қурилиши ишлари тугатилади. Унинг саройида форсий ва эски ўзбек тилларида асарлар ёзган кўплаб олимлар бошпана топишди. Улуғбек жуда зўр саркарда бўлмаса ҳам, илм-фан, санъат ҳомийси сифатида машхур эди. Самарқанд Улуғбек даврида гуллаб яшнади. Улуғбек ўз саройига кўплаб олимларни жалб қилди. Ўзи астронимик кузатишлар олиб борди ва жадвал тузди. Уни олимлар ўз замонасининг Аристотели деб аташган. [6] Улуғбек ташкил этган бой кутубхонада турли фанларга оид 15000 дан ортиқ томли китоб бўлган. Унинг даврида оғзаки адабиёт, каллиграфия, шеърят ривож топди. Улуғбекнинг ўғли бизга падаркуш номи билан маълум бўлган Абдуллатиф ҳам илм-фанга, маданиятга эътибори баланд бўлган. Асарда у ҳақида ҳам маълумотлар бор бўлиб, унинг тарих, шеърят, нужум ва диний илмларда қобилияти бўлганлиги таъкидланган. Илм аҳлига кўрсатган меҳрибонликлари ҳам қайд этилган. “Матлаи саъдайн”да Бойсунғур Мирзо фаолиятига ҳам тўхталади. У маълумотлардан маълум бўлишича Мирзо Бойсунғур ҳам илм-фан, маданиятга эътибор қаратган. Асарда у ҳақда гап кетар экан, у доим илми, комил кишилар суҳбатида бўлишни яхши кўрар эди, дейилади. Унинг ҳунармандларга кўрсатаётган меҳрибонликлари бутун дунёга овоза бўлади ва илм, ҳунар ва санъат аҳллари ўз хоҳишларига кўра унинг ҳузурига кела бошлайди. Унинг ўзи Шамсуддин ал-Ҳеравийни яхши тарбия қилади. Натижада у кўплаб асарлар муаллифига айланади. Бойсунғур Мирзо отаси Шохрух билан бир қаторда туриб давлатни бошқаришга кўмак берган ва кўп файласуфлар, хаттотлар ва олимлар ижод қиладиган кутубхона барпо қилдиради.

Асарда Султон Иброҳим ҳақида ҳам маълумотлар бор бўлиб, унинг ҳам илм аҳлларига кўрсатган меҳрибонликлари ҳақида сўз юритлади. Унинг ҳомийлиги остида Шарафуддин Али ал-Яздийнинг “Зафарнома” асари ёзилганлиги ҳақида асарда маълумот келтирилган.

Муҳаммад Султон Самарқандда бекларнинг ва жангчиларнинг болалари куръондан таълим олиши учун мадраса қурдиргани [5] ҳақида бошқа манбалар гувоҳлик беради, аммо “Матлаи саъдайн” да у ҳақида маълумотлар қайд қилинмаган.

Мирзо Абулқосим Бобурнинг ҳам маданий жараёнлардаги фаолиятига доир маълумотлар мавжуд. Унинг Али Яздий билан қилган суҳбати ва унда муаллифнинг ҳам

иштирок этганлиги қайд қилинган. Унинг ҳислатлари ҳақида ёзар экан, у доимо илм аҳлларига илтифот кўрсатиб, илм-фан баҳсларини уюштиришни яхши кўрар эди дейилган. Бу баҳсларда ким нима билса ўртага ташлаган ва у масала муҳокама қилиниб ҳал қилинган. Темурий шахзодалар билан бир қаторда маликалар ҳам маданий ишларга ўз ҳиссаларини кўшишган ва бу асарда маълумотлар келтирилган. Хусусан, Гавҳаршод оғонинг қилган меъморий ишлари ва илм-фанга қилган ҳомийликлари ҳақида билиб олишимиз мумкин.

4.Хулосалар:

Ҳар бир давлат, миллат ривожланиш йўлидан борар экан, ўтмишга назар солмай иложи йўқ. Жаҳонга бўй чўзаётган давлатимиз ўзининг салоҳиятини кўрсатиш учун қадимда ўтган боболаримизнинг қилган буюк ишларини эслаб, уларни авваламбор ўзимиз яхши ўрганган ҳолда иш юритишимиз шартдир. Мамлакатимиз раҳбарининг бу борадаги ҳаракатлари, давлат сиёсати даражасига кўтарилиши ҳам муҳим аҳамият касб этади.

Амир Темур ва темурийлар улкан салтанат барпо қилишган. Улар қўл остидаги давлатларда фақат босқинчилик, бузғунчилик ишларини олиб борганми ёки маданият ривожига ўзларининг ҳиссаларини кўшишганми? Бу масалалар биз тарихчи манбашуносларнинг олдида турган вазифа бўлиб, тарихий фактларни асл манбалардан топиб оммага етказиш устуворлик касб этади.

Соҳибқиръон ва унинг авлодлари улкан бунёдкорлик ишларини, илм фанга ҳомийлик ишларини ўзларининг асосий севимли ишлари қаторида кўришган. Уларнинг ишлари ҳозирда бизнинг фаҳримиз ҳисобланади. Мазкур манбада келтирилган маълумотлар ва бизгача етиб келган моддий ёдгорликлар буни тасдиқлайди.

Иқтибослар/ Сноски/References:

1. Самарқандий Абдураззоқ. Матлаи саъдайн ва мажмаъи баҳрайн. II Жилд. 1 қисм. 1405-1429 йил воқеалари / Форс тилидан таржима, сўзбоши ва изоҳли луғатлар муаллифи А. Ўринбоев. – Тошкент: Ўзбекистон, 2008. – 632 б.
2. Самарқандий Абдураззоқ. Матлаи саъдайн ва мажмаъи баҳрайн. II Жилд. 2-3 қисмлар. 1429-1470 йил воқеалари / Форс тилидан таржима, сўзбоши ва изоҳли луғатлар муаллифи А. Ўринбоев. Географик номлар ихोҳли кўрсаткичи О. Бўриев. Тарихий шахс, воқеа ва атамаларга изоҳ беришда Ғ. Каримов ва Э. Миркомилловлар иштирок этишган. – Тошкент: Ўзбекистон, 2008. – 832 б.
3. Ибн Арабшоҳ. Амир Темур тарихи. Ажойиб ал-мақдур фи тарихи Таймур (Темур тарихида тақдир ажойиботлари) / Таржима, сўзбоши ва изоҳлар муаллифи У. Уватов. Масъул муҳаррир А. Ўринбоев. – Тошкент: Меҳнат, 1992. 1-китоб. – 328 б.; 2-китоб. – 192 б.
4. Якубовский А.Ю. Самарканд при Тимуре и тимуридах. – Л.: Изд. Гос.Эрмитажа, 1933. –С. 20.
5. Алишер Навоий. Мукамал асарлар тўплами. Йигирма жилдлик. 13-жилд. Мажолис ун нафоис. Т.: Фан, 1997. Б. 164.
6. Массон М.Е. Мавзолей Гур Эмир. Т.: Средазкомстарис, 1926. –С. 2.
7. Бартольд В.В. Сочинения. Т. 1. Часть 1. М.: Наука, 1963. –С. 161.

ЎТМИШГА НАЗАР

ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ

LOOK TO THE PAST

№11 (2020)

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uz
Tadqiqot LLC The city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000

Контакт редакций журналов. www.tadqiqot.uz
ООО Tadqiqot город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000